

Dr hab. Jarosław Wołkonowski
SNPL, Wilno, Litwa

**Recenzja monografii dr hab. Henryki Ilgiewicz:
*Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz
Szkoła Nauk Politycznych (1930–1939),
Warszawa 2019***

Recenzowana publikacja dr hab. Henryki Ilgiewicz jest kontynuacją tematu badawczego dotyczącego naukowych dziejów Wileńszczyzny. Autorka jest znakomitą znawczynią tego tematu i niestrudzoną badaczką jakże skomplikowanych dziejów i losów ludzi związanych z nauką w tym regionie.

Rzetelność i fachowość poprzednich prac Autorki świadczą o doskonałym warsztacie naukowym – tak też jest i w przypadku omawianej monografii dr hab. Henryki Ilgiewicz. Potrzeba takiej publikacji wynika z faktu, że obiektem badań jest działalność pierwszej placówki naukowej, która zajęła się sowietologią, to znaczy badaniem tematyki dotyczącej Związku Radzieckiego, a także krajów ościennych, leżących na północny wschód od granic II RP. Tematyka ta była całkowicie nowa i nieznana, dlatego powstanie i działalność Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie było bardzo ważną inicjatywą. Plany jego założenia oraz prowadzenia badań naukowych były popierane przez naczelne władze II Rzeczypospolitej, wielu pracowników i naukowców politycznie utożsamiało siebie z obozem Marszałka Józefa Piłsudskiego. Większość z nich była czynnie zaangażowana w walkę o niepodległość Polski, brała udział w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. Pracowników Instytutu cechowały ogromny zapał i poświęcenie, co wpłynęło na sukcesy w działalności tej placówki i badaniach naukowych. Temat dotyczący Instytutu po II wojnie światowej nie mógł być badany z przyczyn politycznych, pierwsze prace na ten temat pojawiły się dopiero po zmianach polityczno-gospodarczych w Polsce w 1989 r. Dlatego monografia H. Ilgiewicz umożliwia zapoznanie się z nieznanymi dotąd bardzo ważnymi badaniami naukowymi w międzywojennym Wilnie.

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie był placówką unikatową, gdyż żadna inna instytucja naukowa w Europie (i na świecie) nie zajęła się w okresie międzywojennym sowietologią, czyli badaniami naukowymi nad gospodarką ZSRR, jej ustrojem, systemem

prawnym, stosunkami narodowościowymi, przemysłem zbrojeniowym kraju i nad wieloma innymi tematami z tego zakresu. Praca w tej placówce była skomplikowana i trudna, wymagała dużego wysiłku finansowego i zaangażowania pracowników, co zostało szczegółowo przedstawione w monografii. Władzom Instytutu udało się zatrudnić świetnych naukowców lokalnych (m.in. wielu profesorów Uniwersytetu Stefana Batorego), nawiązać współpracę z innymi placówkami badawczymi (m.in. z Łotwy i Estonii), zgromadzić niezbędną literaturę sowiecką oraz dane statystyczne, które umożliwiły przeprowadzenie obiektywnych badań i opublikowanie ich wyników. Wielu spośród pracowników naukowych na podstawie prowadzonych badań sowietologicznych obroniło doktoraty i habilitacje – ten temat został rzetelnie przedstawiony w monografii. Jak wynika z nielicznie zachowanych materiałów, struktury bezpieczeństwa państwowego II RP (tzw. II Oddziału), korzystały z tych prac w celu oceny potencjalnych możliwości militarnych i gospodarczych ZSRR.

W drugim rozdziale Autorka zaprezentowała inną nieznaną do tej pory szerokiemu gronu instytucję – Szkołę Nauk Politycznych w Wilnie, która powstała przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w 1930 r. W monografii przedstawione zostały okoliczności powstania tej placówki dydaktycznej, analiza warunków lokalowych i zasad funkcjonowania, charakterystyka wysokiej klasy kadry pedagogicznej, dane dotyczące planów studiów i programów nauczania oraz słuchaczy (studentów). Mimo niewielu zachowanych dokumentów Autorce udało się również przedstawić przekrój słuchaczy tej placówki według zawodu, wieku, płci i narodowości oraz listę tematów prac dyplomowych. Z podanej informacji wynika, że absolwenci Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie podjęli się wielu tematów sowietologicznych, badanych przez promotorów, specjalistów z tej dziedziny.

W latach 1930–1939 Szkoła Nauk Politycznych przygotowała wysokiej klasy specjalistów – urzędników administracji państwowej, skarbości, a także placówek dyplomatycznych w krajach bałtyckich i w ZSRR. Z powodu braku zachowanych dokumentów w monografii nie została podana lista absolwentów Szkoły Nauk Politycznych, dlatego gorąco apeluję do Autorki o prowadzenie dalszych poszukiwań w celu uzupełnienia tych danych, które są ważne dla zrozumienia losów lokalnej społeczności Wileńszczyzny. W latach II wojny światowej absolwenci Szkoły Nauk Politycznych walczyli w niepodległym podziemiu polskim na Wileńszczyźnie, a po jej zakończeniu byli prześladowani zarówno na

Wileńszczyźnie, jak i w Polsce Ludowej. Autorce udało się rzetelnie i obiektywnie pokazać również wpływ ideologii sowieckiej na postawy słuchaczy i pracowników Szkoły Nauk Politycznych.

Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej oraz Szkoła Nauk Politycznych nie mogły funkcjonować w okresie okupacji sowieckiej, czyli od września 1939 r. Dlatego też obie placówki nie rozpoczęły nowego roku akademickiego 1939/1940 i poczyniły starania, aby uchronić absolwentów i grono pedagogiczne przed sowieckimi represjami, w tym celu ukrywając lub niszcząc dokumentację. Nie jest tajemnicą, że władze sowieckie uważały obie placówki za wrogie wobec ZSRR i jego planów dotyczących przyszłej Litwy sowieckiej w 1940 r.

Autorce udało się obiektywnie i rzetelnie przedstawić godne ubolewania działania niepodległej Republiki Litewskiej od momentu przekazania jej Wileńszczyzny, kiedy to znaczna część materiałów dotyczących obu placówek, ocenianych w latach 1940–1941 jako wrogie wobec sowieckiej Litwy, została zniszczona.

Kończącą część recenzowanej monografii stanowią biogramy pracowników naukowych Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. Autorce udało się dotrzeć do wielu nieznanych faktów biograficznych i dzięki temu przedstawić ogromny potencjał naukowy obu placówek – sylwetki 33 wybitnych intelektualistów prowadzących działalność naukową i dydaktyczną. Autorka również potrafiła rzetelnie i obiektywnie opisać dramatyczne i tragiczne losy naukowców, takich jak np. prof. Stefan Ehrenkretz (ostatni rektor USB od czerwca 1939 r.), który po zamknięciu Uniwersytetu Stefana Batorego, w okresie niepodległej Litwy, był zmuszony pracować jako stróż nocny. W okresie okupacji sowieckiej pełnił on swoje obowiązki rektorskie w podziemiu i uczył studentów na tajnym Uniwersytecie Stefana Batorego. Latem 1944 r. został aresztowany przez władze sowieckie i poddany brutalnym torturom, zmarł 20 lipca 1945 r. w szpitalnym więzieniu na Łukiszkach. Godnym ubolewania jest fakt, że do tej pory nie udało się odnaleźć miejsca pochówku ostatniego Rektora USB i wybitnego naukowca Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz świetnego wykładowcy Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. Analiza biogramów innych osób z tego grona wspinających naukowców i pedagogów, opracowanych przez Autorkę, wykazała, że dzięki nim w Polsce powstały mocne ośrodki naukowe, m.in. na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu. Do tej pory wymieniano najczęściej Uniwersytet Mikołaja Kopernika jako ten,

który powstał dzięki naukowcom z byłego USB z Wilna, którzy przenieśli się do Torunia. Autorce udało się pokazać, że również inne ośrodki naukowe w Polsce i w Europie, a także w Ameryce, korzystały w okresie powojennym z potencjału naukowego byłego Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i dawnej Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. Autorka recenzowanej publikacji dokonała ogromnej kwerendy źródeł archiwalnych, opracowań, czasopism z okresu międzywojennego, a także dotarła do nieznanych materiałów faktograficznych i fotograficznych, które tworzą bogatą listę nieznanych dotąd ilustracji.

Zamieszczenie na końcu książki streszczeń w językach angielskim i litewskim daje nadzieję, że monografia zostanie dostrzeżona przez zagranicznych i litewskich naukowców obecnie badających trudne tematy dotyczące współczesnej sowietologii, które zapoczątkowane zostały w międzywojennym Wilnie w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej i w Szkole Nauk Politycznych w latach 1930–1939.